

**Camillo de Franceschi, *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*, Pazin:
Josip Turčinović, 2023., 574 str.**

Knjigu *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava* autora Camilla De Franceschija, izvorno objavljenu 1964. godine na talijanskom jeziku (*Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia, 1964.), na hrvatski su jezik preveli prof. dr. sc. Klara Buršić Matijašić i prof. dr. sc. Robert Matijašić, a objavio ju je Josip Turčinović iz Pazina 2023. godine. Objavljena je kao V. svezak edicije *Povijest Istre*, a urednički i grafički priredio ju je Aldo Kliman.

Camillo De Franceschi (Poreč, 3. VIII. 1868. – Venecija, 25. X. 1953.) bio je sin povjesničara i političkoga djelatnika, jednoga od preteča i vođa iredentističkoga pokreta Carla De Franceschija (1809. – 1893.), iz obitelji De Franceschi koja se iz talijanske pokrajine Karnije doselila u Gologoricu u 16. stoljeću. Pohađao je klasičnu gimnaziju na njemačkom jeziku u Pazinu, zatim Trgovačku i nautičku akademiju u Trstu. Poslije završenih studija, 1889., i njega je, kao i oca, zahvatila protuaustrijska iredentistička italofilna politika. Bio je uhićen i osuđen na dvije godine zatvorske kazne, pa poslije toga nije mogao naći zaposlenje. Zahvaljujući intervenciji prijatelja i istomišljenika među tršćanskim intelektualcima, zaposlio se 1893. u tršćanskoj Gradskoj knjižnici (*Biblioteca Civica*), odakle 1929. prelazi u pulsku Pokrajinsku knjižnicu (*Biblioteca Provinciale*), koju je kao ravnatelj vodio do 1944. godine. U tom je okruženju nastavio istraživati povijesne izvore, stare knjige i spise, usavršavati se u paleografiji, diplomaciji i dr. U previranjima II. svjetskog rata napustio je Pulu, sklonio se u Rovinj, zatim 1944. našao utočište u Veneciji. Poslije Drugoga svjetskog rata preuzeo je i uređivanje časopisa *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (AMSI). Između I. i II. svjetskog rata objavio je više priloga, pretežito u časopisu AMSI. Do kraja života ostao je vezan za historiografiju i neprijeporno pridonio proučavanju istarske prošlosti, osobito sintezom dokumentirane povijesti Pazinske knežije – *Storia documentata della Contea di Pisino*, koju je posmrtno pripremio za tisak sinu Carlo (1900. – 1972.), pravnik, javni bilježnik i povjesničar-medievalist.¹ Knjiga je posvećena uspomeni na Giulija De Franceschija (1856. – 1942.), urednikova strica, slikara i grafičara čije mnogobrojne ilustracije obogaćuju tekst knjige.

Knjiga *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava* podijeljena je u sedam poglavlja, a na njezinu je kraju objavljeno i 57 izvornih isprava, koje obuhvaćaju razdoblje od 1238. do 1636. godine.

U prvom je dijelu De Franceschi dao pregled *Političke povijesti Pazinske knežije*, koji je podijelio u deset potpoglavlja. U prvom potpoglavlju, *Nastanak*, De Franceschi je krenuo od prvoga spomena Pazina u povijesnim izvorima, u darovnici cara Otona II. iz 983. kojom potvrđuje porečkom biskupu Adamu *tvrđavu Pazin (castrum Pisinum)*. U drugoj je polovici 12. st. knez Menhard od Schwarzenburga, kao namjesnik istarskih markgrofova te kao svjetovni zastupnik i odvjetnik (*advocatus*) Porečke biskupije, postao gospodarom

¹ Miroslav BERTOŠA, »De Franceschi, Camillo«, *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2005., str. 172.

pazinskoga Kaštela s pripadajućim posjedom, čime su postavljeni temelji buduće velike gospoštije – *Pazinske knežije*. Kako nije imao muških potomaka, nasljednicom je oko 1187. postala njegova starija kći Matilda, koja se udala za Engelberta III. Goričkoga (umro između 1217. i 1220). Ona je bila prva među vlasnicima Knežije koji su uz titulu kneštva istaknuli Pazin kao svoj pridjevak, pazinska kneginja (*Matilda Comitissa de Pysino*). Sve je te posjede naslijedio njezin sin Majnhard III. Gorički (oko 1187. – 1258.).

Razdoblje *Vladavine knezova Goričkih* (naslov drugoga potpoglavlja) rezultiralo je konačnim statusom posjeda. Naime Albert IV. Gorički (oko 1305. – 1374.) nakon međusobne diobe zemalja u vlasništvu njegove obitelji 1342. godine počeo se titulirati kao *istarski grof*, odnosno *grof od Pazina*, jer njemu je pripao istarski dio obiteljske baštine. Osnovicu je Knežije činio dio feuda porečke Crkve te pazinska utvrda i sela Žminj, Tinjan, Trviž, Vastignano, Kaščerga, Bačva, Višnjani, Ružar, Vižinada, polovica sela Tara, trećina mlina u Gradolama, zatim desetine kaštela Motovuna, sela Sutlovreča, mlinova u Korti i Palúu kraj Motovuna. Tom je posjedu pripojen i dio feuda pićanske Crkve (Pićan, Gračišće, Lindar, Novaki, Cerovlje, Previž, Borut, Zarečje, Grdoselo i Kršikla), a ostacima su toga feuda (Grimalda, Brdo, Gologorica, Čepić, Grobnik, Gradinje i Sutivanac) vlasnici Knežije darivali svoje vjerne vazale, vlasnike manjih gospoštija nastalih oko kaštela u dolini rijeke Raše (Lupoglav, Vranja, Boljun, Paz, Kožljak i Kršan) ili, s obzirom na smještaj Pazina, oko teritorijalno izdvojenih kaštela (Sovinjak, Račice, Momjan i Završje). Knežiji su Gorički pripojili i dva osobito važna kaštela s pripadajućim općinskim teritorijem – Barban i Rakalj. Pisani izvor, koji najviše govori o tadašnjem gospodarstvu, društvenom i političkom životu Istre, nastao u vrijeme Alberta, skup je srednjovjekovnih isprava poznat pod nazivom *Istarski razvod*. U njemu se javlja pojam Pazinska knežija (*gospodin Juri Lihar... Knežije pazinske kapitan*) kao službeni naziv među hrvatskim pučanstvom za dio Istre pod Austrijom. Autor *Istarski razvod* sustavno drži »krivotvorenom ispravom o razgraničenju«. Knez Albert IV. Gorički preminuo je početkom 1374. godine bez nasljednika pa je navedeni teritorij Knežije prešao ženidbenim vezama u vlasništvo Habsburgovaca.

U doba vladavine *Austrijskih vojvoda, Devinske gospode i obitelji Walsee* (naslov trećega potpoglavlja) Knežijom su najčešće gospodarili zakupnici posjeda, kojima su je Habsburgovci ustupali na ugovoreno razdoblje. Vojvoda Leopold III. Habsburški (1351. – 1386.) dao je 1375. u zalog Hugonu IX. Pazinsku knežiju i druga svoja istarska imanja koja je naslijedio od Alberta Goričkoga. Godine 1399., smrću Hugona IX., obitelj izumire u muškoj lozi, a njihove posjede nasljeđuju njihovi srodnici gospoda od Walseea, plemićka obitelj podrijetlom iz Bavarske. Walseeovci su odmah poslije toga preko svoga namjesnika, kapetana Seyfrida von Gallenberga, stali uvoditi načela o upravljanju podanicima kakva su primjenjivali na svojim imanjima u Austriji. Tereti podložništva bili su toliki da su kmetovi 1409. digli bunu. Buna je bila ugušena uz pomoć dovedenih čeških plaćenika, a vođe surovo kažnjeni.

U razdoblju *Pazina pod vlašću careva Fridrika III. i Maksimilijana I.* Knežija je kao sklop niza gospoštija, nadarbina te crkvenih i feudalnih dobara bila osjetljivo vlasništvo Habsburgovaca. Stoga ju je Fridrik III. (1415. – 1493.), otkupivši Knežiju od obitelji Wal-

see, 1483. godine prepustio u nadležnost Dvorske komore i pod upravu kapetana koji su imali obvezu podnošenja godišnjih izvješća o novčanom poslovanju, temeljenom na propisanim urbarijalnim приходима Knežije. Za vladavine Fridrika III. i Maksimilijana I. kapetanima i namjesnicima Knežije imenovani su članovi uglednih plemenitih obitelji Istre i Krasa, kojima su sjedišta bili kašteli uzduž dolina rijeka Pivke, Reke i Raše. Pod upravom su tih carskih kapetana permanentno tinjali granični sukobi između mletačkih i austrijskih podanika na istarskom poluotoku.

Te su granične čarke i međusobna mržnja podanika s objiju strana granice kulminirale bespoštednim istrebljivačkim sukobom za *Prvoga rata s Venecijom*, u okviru tzv. *Cambraiske lige* (1508. – 1516.). De Franceschi je opisima tijeka ratnih operacija pružio i sliku opustošene i devastirane Knežije, kojoj su granična područja nakon rata i nadalje ostala nedefinirana unatoč nastojanjima međunarodnih i crkvenih mirovnih povjerenstava da se odluke sklopljenoga mira provedu u djelo. Ta su nedefinirana područja bila izvorištem i poprištem stalnih sukoba austrijskih i mletačkih podložnika oko međa i granica sve do propasti Venecije 1797.

Habsburgovci su 1532. prodali Knežiju plemićkoj *Obitelji Mosconi*, podrijetlom iz Bergama, za 26 000 rajnskih florina. Zbog prevelikoga miješanja u mjesnu upravu gradova i djelovanje crkava i samostana, žitelji Pazina, Gračišća, Berma i Pićna više su puta pisali i tužili se caru. Financijsku su konstrukciju svojega posjeda pokušavali zatvoriti dodatnim nametima, što je izazivalo revolt te konačno i otvorena negodovanja podložnika. Zbog lošega financijskog stanja u kojem su se nalazile općine Pićan, Gračišće, Tinjan i Žminj, dao ih je kapetan Cristoforo Mosconi 1555. u zalog Gianu Battisti Valvasoru. Time je vjerojatno htio prikriti vlastite zloupotrebe ili prijevare, koje su Ferdinanda Habsburškoga navele da mu pravovaljanim nalogom u siječnju 1558. oduzme sva prava na Pazinsku knežiju, uz naplatu potraživanja.

Kako bi namirili enormne troškove ratovanja s Osmanlijama, Habsburgovci su morali svoja privatna dobra ustupati zakupcima. Među takva je dobra svrstana i Pazinska knežija. Tako je započeo niz založnih operacija *Pljeniteljima i zakupcima* (naslov sedmog potpoglavlja), koji uz neznatna ulaganja nisu birali sredstva da bi uvećali prinose i time ostvarili poželjnu dobit. Druga je polovica 16. st. stoga bila obilježena raznovrsnim uzurpacijama zakupnika (Adam Cvetković, Georg Khewenhüller, Leonard von Keutschach). U vrijeme uprave carskoga komornika i kapetana Kranjske baruna Adama Cvetkovića / Schwetkowitza (1560. – 1572.) izvršen je 1570./1571. popis kućedomaćina, veličina i kulture pripadajuće im zemlje... Pazinska knežija imala je tada 25 sela, u kojima su živjela 2263 podanika. Popisivanje je izazivalo strah od budućnosti i prosvjede seljaka jer popisivači nisu bili objektivni, pa je 1571. došlo do snažne seljačke bune, u kojoj je sudjelovalo oko 2000 ljudi. Buna je krvavo ugušena, ali utjecala je na daljnje prilike i na to da se urbar, koji je bio na snazi, ne koristi te da se poslije dijelom izmijeni.

Sva su ta previranja unutar Knežije bila naglo prekinuta 1615. godine *Drugim ratom s Venecijom*, poznatijim pod nazivom *Uskočki rat* (1615. – 1618.). Autor ga talijanski naziva *Guerra di Gradisca o del Friuli – Rat za Gradišku i Furlaniju*, a u hrvatskoj je histori-

ografiji poznat kao *Uskočki rat*. Cijena koju su platili stanovnici Istre bila je ogromna. Posljedice su *Uskočkoga rata* sažete u naslovu devetoga potpoglavlja *Bijeda i propast*. De Franceschi iznosi podatke iz izvješća od 21. siječnja 1619. godine, u kojem se kaže da su »sva sela i otvoreni zaseoci, gotovo bez iznimke, bili spaljeni, ali da su i neke utvrde bile zauzete i oštećene. Siroti seoski svijet nije mogao popraviti kuće, pa je živio u zajednicama, tri ili četiri obitelji s malo preostalih životinja u kakvu kućerku koji je izbjegao uništenje. Trećina stanovništva pomrla je zbog ratnog pokolja, epidemija i oskudice; mnogi su izbjegli, a i dalje su odlazili, na mletačko područje.«

Iznoseći statističke pokazatelje popisa preživjelih obitelji, De Franceschi je ustvrdio kako su ratna pustošenja odnijela živote gotovo polovice pučanstva i katastrofalno pogodila gospodarstvo Knežije. Car Ferdinand II. (1618. – 1637.) već je 1636. godine prihvatio prijedlog svoje Komore da proda Knežiju, od koje je imao samo vrlo malu dobit, ali i zbog novčanih potreba države (*Tridesetogodišnji rat*). Kako bi postigli što veću cijenu, morali su uvećati i prihode Knežije, pa su nastojali oživotvoriti urbar iz 1601. godine. Zato je imenovano povjerenstvo iskusnih dužnosnika koje je nakon rada na terenu sastavilo iscrpno izvješće, kojim su sugerirana nova rješenja u agrarnoj proizvodnji, racionalizacija izdataka administrativnoga i crkvenog aparata Knežije.

Desetim potpoglavljem, *Prodaja Knežije*, završava *Prvi dio Povijesti Pazinske knežije*. Knežija je 1644. prodana plemićkoj obitelji Flangini za 350 000 zlatnih forinta. Pod njihovom upravom u Knežiji su izbili teški neredi. Kranjska je pokrajinska uprava morala od Knežije naplatiti 14 000 florina zaostataka poreza i carina, pa je ishodila zapljenu prihoda općina Pićan i Gračišće, koje je dala u zakup knezu Giovanniju Balbiju von Wolfsdorfu. Njegov upravitelj, Tršćanin Annibale Bottoni, došao je zbog pravosudnih nadležnosti u sukob s Flanginijevim namjesnikom. Bottoni je očito nastupao previše odrješito, i ne uvijek po zakonu, u određivanju i naplati poreza; neprijeporno si je navukao mržnju podanika, koji su, optužujući ga čak za krivtvođenje isprava, poslali svoga zastupnika Paška Ivića iz Gračišća u nadvojvodski sud. Kako tražene zadovoljštine nisu dobili, a Bottoni je nastavio svoj nesnosni pritisak, podigli su se oružjem protiv njega i njegova pisara Giovannija Francesca Gonana te su obojica ubijena u Pićnu 1653. Obitelj Flangini vrlo je brzo odlučila odustati od Knežije, pa je 1660. u posjed za istu sumu novca uvedena obitelj Porzia. No već 1667. gospodarima Knežije postaju članovi obitelji Auersperg, a nakon nje obitelj markiza Turinettija di Prié e Pancalieri, koja je 1708. pristala na zamjenu ogromnoga vlastelinstva Međimurja u Hrvatskoj izumrlih knezova Šubića Zrinskih za Pazinsku knežiju. Zadnjim su vlasnicima Knežije postali 1766. grofovi Montecuccoli, koji su Knežiju kupili za 240.000 forinti. Montecuccoli, plemićka obitelj, nazvana po dvorcu Montecuccoli kraj Modene, ostali su vlasnici kaštela u Pazinu do ukidanja feudalnih odnosa 1848. Tada im je austrijska država isplatila svotu kojom su gospoštiju kupili, a ostao im je Kaštel te pojedine šume i druga područja Pazinštine, kao i patronatsko pravo nad nekim župama.

Drugi dio knjige *Povijest Pazinske knežije* čini jedno potpoglavlje. U potpoglavlju pod naslovom *Uprava* De Franceschi je opisao administrativnu strukturu svjetovne vlasti Knežije, kojoj je na čelu bio kapetan s pokrajinskim sudcem. Uz kapetana je bio postavljan i

njegov zamjenik te kancelar koji je obavljao i dužnost javnoga bilježnika. Kapetani su sa svojim pomoćnicima imali određene ovlasti u upravi Knežijom na vojnoj, političkoj, poreznoj i sudbenoj razini vlasti. Seoske su općine i zajednice uživale određen oblik samouprave. Birale su svoje predstavnike vlasti, kojima je na čelu bio župan, te po dva sudca, od kojih je jedan obavljao funkciju županova zamjenika (*požup* ili *podžupan*) i sudsko vijeće od deset staraca (*stareji* ili *deželjani*). Svi su oni činili upravno tijelo njihove zajednice zvano i *časni stol*. U slučaju rata podanici Knežije, sposobni za nošenje oružja, bili su vojnim obveznicima.

Potpoglavlje pod naslovom *Gospodarstvo i statistika* čini *Treći dio* De Franceschijeve *Povijesti Pazinske knežije*. De Franceschi navodi da se izuzetnost položaja podanikâ središnjega dijela Istre u odnosu na ostale dijelove Franačkoga Carstva i kasnije Svetoga Rimskog Njemačkog Carstva može naslutiti na temelju poreznih podavanja. Naime žiteljstvo je pazinskoga prostora od najranijih vremena bilo opterećeno paušalnim porezom, koji su plaćale seoske ili *kòmunske* zajednice na temelju broja članova te zajednice. Takav je porezni sustav još uvijek čuvao najstariji urbar iz 1498. godine, kojim su predviđena desetinska podavanja žitarica, vina i janjadi, potom novouvedena glavarina (njem. *Zins*), kao i *rabote*, radne obveze na alodijima svojih gospodara te obveze prijevoza prikupljenih desetina u skladišna središta Knežije. Dolaskom zakupnih vlasnika pojavila se zbog niza zloupotreba urbarijalnih prava, jednostranih tumačenja propisanih urbarijalnih podavanja te samovoljnih postupaka tih vlasnika potreba reforme staroga urbara. Do nje je i došlo nakon ustanka seljaka 1571. godine zahvaljujući radu visokoga povjerenstva, koje je uspjele nametnuti 1578. godine novi urbar. Njime je uveden novi sustav oporezivanja što je u nekim aspektima pogoršalo poziciju podložničkih obitelji. Stoga se uskoro htjelo potpuno novim urbarom nametnuti novi sustav oporezivanja. Međutim, narodna je skupština, sastavljena od predstavnika svih zajednica Knežije, 1597. jednodušno odbila dalje raspravljati o prihvaćanju predloženoga im novoga urbara. Taj je urbar ipak donijet i potvrđen od strane središnjih vlasti u Beču 1601., ali nikada nije i primijenjen zbog ustrajnoga otpora lokalnoga pučanstva. De Franceschi je pokušao donijeti i demografske procjene krenuvši od prvoga popisa pučanstva, iako necjelovitog, koji je dao sačiniti 1508. rašporski kapetan Giovanni Navagero. Tada su zabilježena ukupno 1103 obiteljska ognjišta. Sljedeće je uporište u tim procjenama bilo u popisu iz 1571., koji je poslužio i kao pripremni obrazac za donošenje urbara iz 1578. godine. Prenoseći podatke o broju obiteljskih zajednica po mjestima Knežije te uspoređujući stanja iz 1508. i 1571., odnosno 1578. godine, De Franceschi je došao do zaključka kako je fluktuacija stanovništva Knežije u 16. st. bila velika. Sličan se razvoj u smislu populacijskoga stanja Knežije odvijao i tijekom 17. stoljeća.

U *Četvrtom dijelu*, pod nazivom *Utvrda*, autor nakon opisa pazinskoga Kaštela donosi detaljnu povijest izgradnje, dogradnjâ, pregradnjâ, popravaka, adaptacija i fortifikacijskih modernizacija same građevine.

Peti dio, pod naslovom *Uljudba i kultura*, donosi niz informacija o De Franceschijevim pogledima i shvaćanjima uljudbenih karakteristika pojedinih etničkih zajednica koje su živjele na prostorima Knežije. Hrvate ne drži nositeljima kulture ako nisu usvojili talijan-

ske uljudbene zasade, pa na kraju oslikavajući njihove etničke osobitosti, zaključuje kako su oni »čvrsti, ali lijeni i spori, izvrsnih moralnih odlika, privrženi katoličkoj vjeri bez pretjeranih praznovjernih običaja, privrženi domovini, obitelji, patrijarhalnih običaja. Kod njih su žene i muškarci izjednačeni u fizički naporima, ali žene su podređene i vjerne muževima, rađaju mnogo djece i potomstvu su privržene.« Pored većine hrvatskoga seljačkog življa, navodi De Franceschi, »oblikovao se srednji stalež talijanskih zanatlija i trgovaca, koji su najvećim dijelom potjecali iz gornje i donje Furlanije, ali i iz mletačkoga dijela Istre. To su bili bistri i domišljati ljudi, dobroćudni, skromni i štedljivi«, a oni koji su doselili u seoske sredine, često su se »bratimili i stapali s manje grubim pripadnicima slavenske većine«. Na kraju zaključuje kako se, u osnovi, iznad tih dvaju društvenih slojeva (hrvatskoga seljaštva i talijanskoga građanstva) izdizalo sitno plemstvo njemačkoga podrijetla. Devetnaestostoljetni stereotipni okviri talijanske građanske elite u Istri izjednačili su etničku pripadnost istarskoga srednjovjekovlja i ranoga modernog vijeka s društvenim slojevima zbog čega De Franceschi, kao pristalica takvih pogleda, primjerice, glagoljicu i ne može »vidjeti« izvan okvira seoskih zajednica, pa tvrdi da su »glagoljicu znali rabiti samo seoski svećenici. Nikada nisam naišao na neki glagoljski tekst svjetovne osobe.« Nije stoga čudno što su i pojedini nositelji protestantizma na prostorima Knežije potekli upravo iz takvoga miljea (Stipan Konzul Istrijan, Antun Dalmatin, Baldo Lupetina i mnogi drugi) ili pak iz njemačkoga plemenitaškog kruga (Kroffzoferi, Cvetkovići, Khewenhülleri, Keutschachi) kojemu su pripadale čak i neke plemenite talijanske obitelji (Barbo, Mosconi). Pokušaj se penetracije protestanata u Istru razbio, zaključuje na kraju De Franceschi, upravo o monolitnu jedinstvenost glagoljaškoga katoličkog svećenstva Knežije, premda su protestanti upravo narodnim jezikom i glagoljskim tiskovinama kanili svoj nauk širiti na južnoslavenskim područjima. U povijesti su Knežije, osim vjerskih pokreta, u kulturnom smislu igrali vrlo važnu ulogu i neprekinuti doticaji s habsburškim gradovima na Jadranu – Trstom i Rijekom. Preko tih su gradova Knežiju zapljuskivali blagotvorni valovi kulture jer su imali oduvijek talijanski uljudbeni karakter zbog očuvanoga starosjedilačkog romanskog žiteljstva i stalnih useljavanja talijanskih trgovaca i obrtnika. Većina je viđenijih obitelji talijanskoga podrijetla koje su doselile u Knežiju bila upravo iz najviših slojeva društva tih gradova. Uz taj su elitni sloj širenju talijanske, odnosno civilizacijske, uljudbe pridonijela i spontana, samoinicijativna pojedinačna doseljavanja obrtničkih i trgovačkih obitelji iz Veneta, Karnije i Furlanije, koje su formirale, osobito u gradskim sredinama Knežije, sloj talijanskoga i furlansko-krnjelskoga elementa. Talijanske su etničke skupine dakle obitavale u Gračišću, Pićnu, Lindaru, Žminju i Tinjanu, a za Pazin De Franceschi navodi podatak da je od 229 glava obitelji popisanih 1571. godine 40 njih bilo talijanskoga podrijetla odnosno furlansko-krnjelskoga prezimena ili nadimka. Zahvaljujući nazočnosti i uljudbenom djelovanju toga trgovačko-obrtničkog građanskog žiteljstva, i pojedine su se hrvatske obitelji s vremenom talijanizirale.

Povijest *Utvrd*a i *gospoštija* čini *Šesti dio* De Franceschijeve povijesti Knežije. Taj je dio podijeljen u četrnaest omanjih priloga, naslovljenih imenima utvrda i sjedišta gospoštija, koji je gotovo leksikografski obrađen.

U posljednjem, *Sedmom dijelu*, autor piše o *Crkvenim ustanovama* na području Pazinske knežije. Tekst započinje poglavljem o *Pićanskoj biskupiji* u kojem je temeljitom analizom uspio rekonstruirati kronotaksu pićanskih biskupa, zadržavajući se posebno na svakom od njenih biskupa. Na analogan je način obradio i ulogu *Pazinske prepoziture* i njezinih kanonika u povijesti Knežije te redovničkih zajednica benediktinaca i pavlina vezanih uz samostan u *Sv. Petru u Šumi* te u znatno manjoj mjeri *Male braće u Pazinu*. Zbog skromnih prihoda biskupa pićanske Crkve pojavila se potreba da se biskupima osiguraju dodatna novčana sredstva pa se konačno rješenje našlo *Gologoričkom povlasticom*. Carica Marija Terezija (1740. – 1780.) donijela je odluku da će gologorička dobra biti dana na trajniji rok Pićanskoj biskupiji, kojom je tada upravljao Trščanin Aldrago de Piccard. On je 23. travnja 1772. obnovio lokacijski ugovor s Giuseppeom de Franceschijem, sinom župana Giana Battiste De Franceschija za godišnju naknadu od 2000 mletačkih lira. Na samom je kraju toga potpoglavlja De Franceschi iskoristio gologoričke okvire kako bi ukratko iznio podrijetlo i povijest vlastite obitelji naseljene u Gologorici od 16. stoljeća.

Povijest Pazinske knežije na temelju isprava, autora Camilla De Franceschija, jedino je novije i najopsežnije te dugoročno najvažnije historiografsko djelo o Pazinu od prvoga spomena u povijesnim izvorima do 19. stoljeća. Djelo obuhvaća i vrlo dragocjene i zanimljive podatke o naseljima, selima i gradićima Pazinštine, o ljudima i povijesnim zbivanjima. Jedna je od glavnih odlika ovoga djela dokumentarnost jer se temelji na objavljenim i neobjavljenim izvorima, naime autor se u pripremanju i pisanju teksta koristio građom iz arhiva na području Istre, u Trstu i Beču.

Priređivanje je knjige započelo u okviru izdavačkoga programa Zavičajne naklade *Žakankan Juri* Pula, a dovršena je kao sunakladnički projekt s izdavačkom kućom *Josip Turčinović* iz Pazina. Korištenje knjige olakšava Kazalo imena i etnonima, Kazalo mjesta, zemljopisnih i administrativnih pojmova te popis mnogobrojnih ilustracija autora Johanna Weicharda Valvasora, Prospera Petronija i Giulija De Franceschija. Autori su uredničkih komentara dr. sc. Mate Križman, dr. sc. Robert Matijašić i dr. sc. Ivan Jurković, napisani davne 2003. godine.

Josip Šiklič